

MEDVEDGRAD I DRUGE ZAGREBAČKE UTVRDE

Šire je područje Zagreba bilo naseljeno u mlađem kamenom dobu (špilja Veternica), brončanom dobu (nalazi u Opatičkoj ulici) te u rimskim vremenima i za to ima više dokaza. Ponajprije je to veliko rimsko naselje u Šćitarjevu (selu 10 km jugoistočno od Zagreba i 8 km sjeveroistočno od Velike Gorice) koje je bilo rimski municipij, veliko urbano središte i vojnički logor Andautonija (Respublica Andautoniensium). To je naselje bilo smješteno uz rimsku cestu Poetovia – Siscia (Ptuj-Sisak) koja se protezala uz rijeku Savu. Zanimljivo je da je uz tu cestu otkriveno i rimsko groblje u Stenjevcu. Za proučavanje rimske povijesti zagrebačkog prostora vrlo su važni i nalazi pronađeni u Petrinjskoj ulici. Postoje također brojni nalazi iz vremena seobe naroda.

Prvo srednjovjekovno hrvatsko naselje bilo je smješteno sjeverozapadno od današnjeg Trga bana Jelačića i protezalo se uz desnu obalu potoka Medveščak. To je naselje nesumnji-

MEDVEDGRAD AND OTHER FORTRESSES IN ZAGREB AREA

Ever since its origins, Zagreb has had two separate fortified towns. One of them, Gradec, was especially well fortified, with a magnitude of towers and town entrances, some of which have been preserved to this day. The other one, Kaptol, although less fortified, was protected by its strongly fortified cathedral. The fortress of Medvedgrad was erected in the mid 13th century at a very nice location, above the suburban district of Šestine, on a separate hill. It was built by the Zagreb bishop Filip, and has since changed many owners. It was abandoned in the late 16th century after being heavily damaged in a strong earthquake. In the late 20th century this fortress was partly renovated and served for some time as a venue for protocolar activities. The fortress of Susedgrad, the seat of the estate bearing the same name, was also built in the 13th century in the west part of Zagreb, on the hilly rock perched above the Sava river. This fortress was razed to the ground in big fire in the 17th century. Very few remains of this edifice have been preserved to this day. There are records about existence of fortresses in Donja Stubica and Gornja Stubica.

vo nosilo ime Zagreb, jer kad je 1094. ugarski kralj Ladislav na drugoj strani potoka osnovao biskupiju, ona se u Felicijanovoj ispravi spominje kao zagrebačka biskupija (Episcopatus Zagrebiensis). Biskupija je osnovana nakon nestanka sisačke biskupije i najprije je bila podređena nadbiskupiji u Ostrogonu, a zatim u Kaloči. Uz biskupiju je osnovan i Kaptol (Kanonička ves), koji je za stanova-

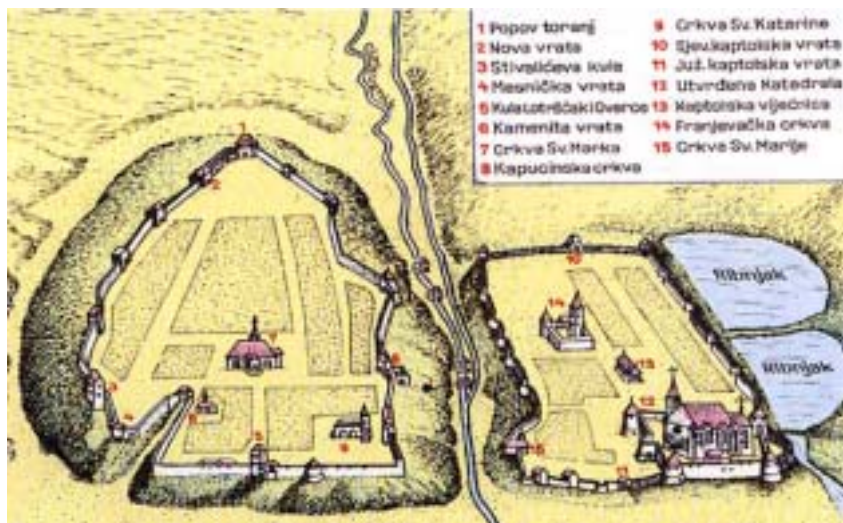
nje dobio zemljište sjeverno od stolne crkve, a za uzdržavanje svetošimunski posjed s kmetovima i šumom na Medvednici. Biskupskom Zagrebu pripadala je i Vlaška ulica, a od 1247. i dio zemljišta na drugoj obali potoka, na Gradecu, gdje je Kaptol podignuo obrambenu kulu (Popov toranj).

Zagreb je bio kraljevski *castrum* i u njemu su odsjedali banovi i kraljevski pristavi. Porušen je u zimu 1242. u najezdi Tatara, koji su ujedno srušili i njegovu kamenu katedralu. Nakon povlačenje Tatara započela je dugogodišnja izgradnja nove stolne crkve. Dio stanovnika sa šireg područja bio je u međuvremenu izgradio na brdu Gradec (Grec, Grech) istoimeno naselje, koje je također poharano. Ono se također utvrđuje, a Zlatnom bulom kralja Bele IV., izdanom iste godine, dobiva privilegije i postaje slobodni kraljevski grad. Izravno se podređuje kralju odnosno taverniku i izuzima od banske i županijske vlasti, a dodijeljena mu je određena samouprava, kasnije proširena i potvrđena još jednom bulom.

Kaptol odnosno Zagreb je od osnutka bio tzv. mjesto vjerodostojnosti (*locus credibilis*), gdje su se pisale i



Stari Zagreb na crtežu J. W. Valvasora



Prikaz starog Gradeca i Kaptola na podlozi crteža kojeg je izradio M. Stier

ovjeravale raznorazne isprave i ugovori. Sredinom 14. st. naseljen je i sjeverni dio Kaptola, a nova je općina, prozvana Nova ves, bila u cijelosti pod biskupskom jurisdikcijom. Kada je potkraj 14. st. zaprijetila turska opasnost, biskup i kanonici utvrdili su kraljevom dozvolom svoje naselje palisadama te zidovima i kulama. Unutar utvrde bili su naseljeni i svjetovnjaci za koje su kanonici morali odstupiti dio svojih posjeda, a oni su bili dužni braniti utvrdu. Tako je nastalo naselje Opatovina.

Između Gradeca i Kaptola izbijali su teški i veliki sporovi, prvenstveno zbog tržišnih daća i ubiranja crkvene desetine. U tim često krvavim sukobima kralj je na kraju stao na stranu građana. Inače slobodna općina Gradec bila je u 14. st. najveće gradsko naselje u ondašnjoj Slavoniji. Građanstvo se bavilo različitim zanatima i trgovinom sa svim susjednim zemljama, ali i s Venecijom te tržištima u Porajnju.

Na jednom sačuvanom planu Zagreba iz 16. st. vide se dva utvrđena grada koje razdvaja potok Medveščak. Oko Gradeca vodi zid koji vijuga prateći oblik brijega. Mjestimice je zid dvostruk, a prema zapadu utvrđen četverostranim kulama. Na sjeveru se pokraj Novih vrata nalazio već

spomenuti Popov toranj (inače mjesto najžešćih međusobnih sukoba, a danas puno stoljeće sjedište zvjezdarnice), koji je tek od 17. st. u vlasništvu građana. Na istoku je bila okrugla kula, nešto dalje od Kamenitih vrata, a ta se kula, baš kao i Lotrščak na južnom ulazu, održala do današnjih dana. Na jugu je istočno od Dverca bila također okrugla kula

koja je stajala blizu današnje gimnazije sve do 19. st. Do prvih desetljeća 19. st. postojala su i tzv. Mesnička vrata, smještena poviše Streljačke ulice. To je zapravo bio toranj kroz koji se prolazilo, a uz ulaz je bila kućica za stražare. Vjerojatno su postojala i zapadna vrata, ali je danas nemoguće utvrditi gdje su ona bila.

Kaptol je inače utvrđen mnogo poslije, a na mjestu palisada naknadno je sagrađen zid koji se dijelom i danas nazire. Sve do 19. st. postojala su dvojna vrata - prema sjeveru i prema jugu. Upravo zato što je Kaptol bio slabo utvrđen, posebno je i čvrsto utvrđena stolna crkva, a to je vidljivo i na spomenutom crtežu. Bilo je na zidovima šest niskih kula kružna presjeka i dvije četverostrane. Kule su bile povezane obrambenim hodnicima i opremljene strijelnicama za tešku artiljeriju. Utvrde su se gradile od 1512. do 1520. u stilu rane renesanse, a bila je to svojedobno najveća tvrđava u jugoistočnoj Europi. U taj je utvrđeni sklop intervenirao



Zračna snimka zagrebačke katedrale s uočljivim dijelovima negdašnjih utvrda

Herman Bollé koji je od 1880. do 1902. obnavljao od potresa stradalu zagrebačku katedralu. Tada je crkva dobila neogotičko pročelje i dva visoka tornja (105 m) koja su postala simbolom Zagreba. Bakačeva kula sa zidom ispred pročelja katedrale srušena je 1906. da bi se otvorio pogled na katedralu.

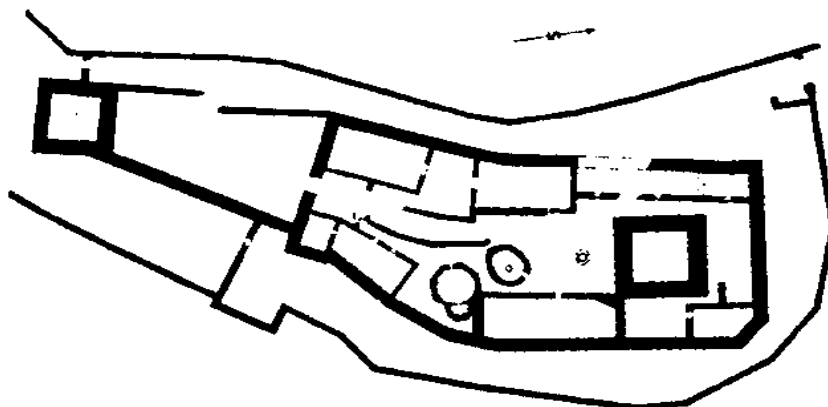
Poznato je da je Zagreb kao grad u sadašnjem obliku nastao tek krajem 19. st. kada su se i formalno ujedinili Gornji grad, Donji grad i Kaptol. Do tog su vremena ti dijelovi Zagreba funkcionirali kao zasebne cjeline.

Zagreb zapravo nikada nije imao svoj zamak ili burg. Spominjala se doduše kraljeva palača o kojoj se ništa ne zna, a po tradiciji bila je smještena nasuprot Dvercu. Ali pravi zagrebački zamak bio je Medvedgrad, izgrađen na obroncima Medvednice sjeverno od grada od 1249. do 1254. Izgradio ga je zagrebački biskup Filip na tadašnjem kraljevskom zemljištu, na vrhu Malog Plazura, izdvojenoga strmog brijega visokog 593 m. Taj je brijeg dovoljno odvojen od Zagrebačke gore da se može lako braniti, a ne može ga se uspješno napasti ni s okolnih viših bregova. Ono što je posebna značajka Medvedgrada jest upravo njegov položaj. Osobito se dobro vidi s piramide na Sljemenu, a uočljiv je iz gotovo svakog dijela Zagreba, posebno danas nakon njegove djelomične obnove. Uočljiv je i noću jer je dobro osvijetljen. S Medvedgrada se za lijepa vremena može vidjeti vrlo daleko i stoga ne čudi da je njegov izuzetan strateški položaj privukao ljude još u prapovijesti, budući da su na Medvedgradu pronađeni tragovi takva naselja.

Medvedgrad je jedan od najvećih i najvrjednijih zamkova u Hrvatskoj. Gjuro Szabo čak tvrdi da nema u Hrvatskoj značajnije utvrde od ove smještene iznad Šestina kraj Zagreba, čak da nema ni jedne druge utvrde koja je toliko povezana s poviješću zemlje u kojoj se nalazi. Ta pomalo

pretjerana i ushićena izjava inače suzdržanog i temeljitog proučavatelja naših utvrda, vjerojatno je potaknuta činjenicom što se Medvedgrad poput čuvara nadvio nad glavnim gradom. Inače tvrđnja zaista ne stoji jer Medvedgrad baš ni u čemu nije toliko niti značajan niti izuzetan. Nje-

rad kipara Kuzme Kovačića. Obnovljeni su gotovo svi obrambeni zidovi, kompletno je obnovljena zapadna kula (za sadržaje Povijesnog muzeja), a uređeni su i neki pomoćni sadržaji. To je Medvedgradu privremeno donijelo iznenadni sjaj i slavu, iako je s tom užurbanom obnovom



Tlocrt Medvedgrada

gove su povijesne i vojničke zasluge zaista male, uz njega se nije odigrala

ponešto i devastirano. Sve u svemu, i bez obzira na daljnju sudbinu, jed-



Crtež medvedgradske utvrde prije početka posljednje obnove

ni jedna značajna bitka, on nije bio sjedištem (osim privremeno) ni jedne značajnije hrvatske povijesne ličnosti. Nije posebno utjecao ni na razvoj grada iznad kojega se nalazi. Osim nesumnjivom ljepotom i starošću, čini se da mnoge posebno ushićuje svojim položajem i veličanstvenim izgledom. To je možda i bio razlog da ga se krajem prošlog stoljeća na brzinu i užurbano obnovi te da se u njega smjeste protokolarni sadržaji te Oltar domovine, inače vrijedan

na se lijepa utvrda neočekivano našla u središtu javne pozornosti, četiri stoljeća nakon što je bila potpuno napuštena.

Ipak Medvedgrad je zaista izuzetan po broju vlasnika koje je tijekom svog postojanja promijenio. Ako je vjerovati onima koji su to istraživali, bilo ih je točno 107. Mi ćemo pokušati spomenuti samo one najvažnije i one koji su tom utvrdom gospodarili nešto duže.



Osmerokatna kapelica u okviru utvrde

Nedugo nakon biskupa Filipa (Szaboga navodi kao Fila), koji je navodno na gradnju Medvedgrada bio potaknut zidanjem obližnjeg Samobora od strane češkog kralja Otokara, već je oko 1262. utvrda u kraljevim rukama. Od 1290. u vlasništvu je župana Garduna, koji je otkupljuje od biskupa Ivana I., budući da je kralj bio još prije vratio Medvedgrad biskupu Timoteju. Kralj ga Andrija ponovno uzima i postavlja za upravitelja Nikolu Tarustija, a sin upravitelja ga prisvaja i prodaje Babonićima. Iako se Kaptol trudio da utvrdu dobije natrag, ona je u vlasništvu toga staroga plemićkog roda sve do 1323. Nedugo zatim kraće je vrijeme u vlasništvu bana Mikca Prodanića, potom je opet kraljeva svojima. Kralj Žigmund poklanja Medvedgrad Hermanu i Rudolfu Albenu, nećacima biskupa Eberharda. Knezovi Celjski kupili su ga 1436., a nakon izumiranja tog roda u vlasništvu je njihova vojvode Jana Vitovca. Pobuna i izdaja Vitovčevih sinova dala je priliku kralju Matijašu Korvinu da prisvoji Medvedgrad. Naslijedio ga je sin i hrvatski ban Ivaniš, a nakon smrti postao je svojinom Jurja Brandenburškog, koji je oženio njegovu udovicu, a potom je zamak prodan Mariji, ženi kralja Ludovika II. Jagelovića.

Nakon kobne bitke na Mohačkom polju Medvedgrad je kupio Ivan Karlović, hrvatski ban od knezova Krbavskih, koji je u njemu i umro 1531. Tada je prvi put došao u vlasništvo Zrinskih, potom Erdödyjevih i Gregorijančevih. Kad je 1610. izumro rod Gregorijančevih, Medvedgrad je ponovno došao u vlasništvo Zrinskih koji su ga neko vrijeme založili grofu Tomi Mikuliću, da bi ga 1657.

opet vratili natrag. Nakon urote koja je završila pogibijom P. Zrinskog i F. K. Frankopana u Bečkom Novom Mjestu, Komora je zaplijenjeni Medvedgrad, tada već potpunu razvalinu, dodijelila barunu Franji Ciculinu. Nedugo potom u vlasništvu je Julijane Moskon, udove grofa Sermagea, a zatim grofa Kulmera od Rosenpichela, a ta je plemićka obitelj, koliko se zna, bila posljednji privatni vlasnik Medvedgrada.

Valja pažljivo proučiti ono malo vijesti koje su sačuvane o izgradnji Medvedgrada, posebno stoga što se o gradnji drugih utvrda iz tog vremena zaista malo zna. U to vrijeme, oko 1250., izgrađen je na ovom području velik boj utvrda, uz spomenuti Samobor još i Susedgrad, Okić, Garić grad i dr., a to je očito bilo potaknuto provalom Tatara. Graditelj Medvedgrada bio je kanonik Benko, a zna se da je gradnja potrajala više godina. Posebna su mu značajka pomno klesano rubno kamenje. Takvih je velikih kamenih blokova pronađeno zaista mnogo (mnogi se pronalaze i danas), krajevi su im fino obrađeni, duži su od metra, a široki više od pola metra. Slični kameni blokovi pronađeni su samo u dijelo-



Neobnovljeni dio utvrde

vima Velikog Kalnika koji su pripadali najstarijoj građevini. Inače veći na je zidova (s izuzetkom onih u zidinama) na Medvedgradu građena tako da je sa svake strane ugrađeno lijepo obrađeno kamenje kao plašt, a između njega je zide, nerijetko i od cigle.

Utvrda je inače u tlocrtu longitudinalna, nepravilna i prilagođena zemljištu na kojemu je građena. Imala je prostrano predvorje, dvije jake kule i posebne prostorije za stanovanje. Do unutrašnjosti se prolazilo kroz troja vrata. Unutar utvrde nalazila se i kapela Sv. Filipa i Jakova. Ta je neobična romaničko-gotička kapelica bila i najvrjedniji i prvi, još i prije posljednjih zahvata, potpuno obnovljeni dio Medvedgrada nakon istražnih radova koje je 1979. započeo Restauratorski zavod Hrvatske. Davno prije bio je pronađen i pohranjen u Arheološkom muzeju ranogotički kapitel za koji se pretpostavljalo da potječe iz te kapelice. Kapelica je osmerokutna s peterostranom apsidom koja je presvođena rebrastim svodovima. Portal ima polukružni luk romaničkih obilježja, a nad njim je velika prozorska ruža. Pokrivena je drvenim daskama. Inače kapelica



Dio sjevernih zidina utvrde

Sv. Filipa i Jakova vjerojatno nosi ime svetaca titulara prema biskupu Filipu koji je vodio izgradnju Medvedgrada. Valja reći da je na istoimenom brijegu iznad utvrde svojedobno postojala i kapela Sv. Jakova.

Medvedgrad dakako nije odmah izgrađen u cijelosti, već se dograđivao i popravljao tijekom stoljeća. Zna se da je 1487. Sabor odlučio da se prednji zidovi Medvedgrada moraju popraviti. Isto tako nakon stradanja u

potresu 1574., zidine je ponovno podizao kraljev graditelj Jerolim Arkonati. Vjeruje se da je tada ciglom izvedeno i povišenje glavne kule, takav izgled zadržan je danas nakon obnove. Tada je Medvedgrad u vlasništvu Stjepka Gregorijanca, inače jednog od likova iz poznatog Šenoina romana *Zlatarevo zlato*. U popravljeni su Medvedgrad na preporuku Sabora bile smještene i haramije (žandari) da paze na bande vlaških martoloza što su znale tumarati po Zagrebačkoj gori i hvatati djecu da bi ih potom prodavali Turcima.

Novi još teži potres 1590. porušio je prednje zidove, a sve su prostorije i kapela bili znatno oštećeni. Tada se Stjepko Gregorijanc preselio u svoj dvorac u Šestinama. On je ujedno bio posljednji vlasnik koji je na Medvedgradu i stanovao. Uostalom 1602. Medvedgrad se spominje kao napušten ("arx desolata").

U radovima obavljenim 1993. i 1994. (voditelj projekta akademik prof. Ante Vulin, dipl. ing. arh.) obnovljene su zapadna i južna obrambena kula te djelomično zapadna palača u koju su ugrađene gotičke bifore. Između južne obrambene kule i vanjskoga zida podignut je već spominjani Oltar domovine s vječnim plamenom za sve poginule za domovinu i



Dio južnih zidina utvrde



Oltar domovine na Medvedgradu

pred njim su strane delegacije do 2000. polagale vijence. Danas je Medvedgrad namijenjen isključivo posjetiteljima, ima muzejsko-turističke sadržaje, a postoje i odgovarajući ugostiteljski objekt. Više nije u sastavu državnog protokola i vraćen je na raspolaganje dosadašnjem vlasniku – gradu Zagrebu. To je vrlo poželjno turističko i izletničko odredište budući da Medvedgrad uz svoju veliku spomeničku vrijednost posjeduje zaista dojmljiv vidikovac prema glavnom gradu Hrvatske.

Za potrebe posljednje obnove obavljani su i temeljiti geoistražni radovi. Grad je naime smješten na najstarijim paleozoičkim zelenim škriljevcima koji su tektonskim poremećajima navučeni na kredne klastite. Nalazi se u epicentralnoj zoni regionalnoga žumberačko-medvedničko-kalničkog rasjeda, gdje su zabilježeni mnogi jaki potresi, a najveći je bio potres iz 1880. Koliko je taj potres dodatno oštetiо utvrdu nije ipak poznato jer je u to vrijeme bila potpuno napuštena. Ipak glavni dijelovi Medvedgrada bili su temeljeni na osnovnoj i čvrstoj stijeni, a problema je bilo sa stabilnošću obodnih zidova koji su bili građeni na rastrošnim materijalima. To je u obnovi uglavnom sanirano.

Sudbina Medvedgrada višestruko je znakovita i poučna, a dokazuje da neki povijesni i kulturni spomenici mogu dobiti posebne vrijednost i značenja i nakon više stoljeća napuštenosti. Na primjeru njegove obnove pokreću se pitanja kako uopće valja obnavljati oštećene spomenike kulture, koje njihove dijelove treba istaknuti i zaštititi ili restaurirati, a koje kao neprimjerene otklanjati i rušiti.

Za sada je zaključeno da Medvedgrad mora biti povijesna ruina restaurirana do razine do koje se stiglo u pos-

ljednjoj obnovi, a drugo je pitanje je li do toga uopće trebalo doći. Ujedno se smatra da je sadašnja kombinacija muzejsko-turističke namjene i izletničke funkcije zadovoljavajuća. Nije isključeno da će se to možda mijenjati promjenom politike, ali uvijek valja imati na umu da su spomenici potpuno nevini, a da problemi nastaju samo zbog njihove naknadne uporabe kao neprimjerenih ili neodgovarajućih simbola.

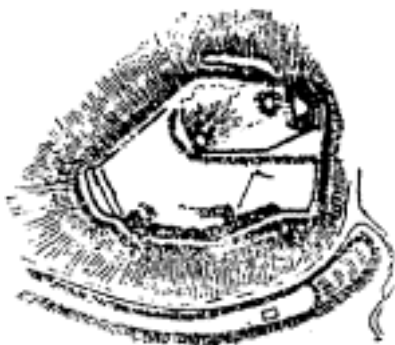
Na širem području Zagreba postoje međutim ruševine još jedne velike utvrde, doduše s vrlo malo preostalih ostataka. Riječ je o Susedgradu o kojem je spomen sačuvan u mnogim zagrebačkim mikrotoponimima, a koji je smješten na krajnjem zapadnom dijelu Zagreba iznad Podsuseda, na stjenovitom brijegu iznad rijeke Save, na položaju koji dominira putem u Zagorje. Ispod njega i danas protječe vrlo živ željeznički i cestovni promet. Prema nacrtu majora Sabljara iz 1855. vidi se da je utvrda imala prostrano podgrađe i povišeni utvrđeni dio gdje je i danas sačuvan komadić kule. U tom su dijelu zidovi manje pomno izgrađeni, a uglovi su bili učvršćeni jednostavno otesanim kamenjem. Iz povijesnih se izvora zna da je taj stariji dio grada utvrđen između 1545. i 1550. posebnim zidinama s dvjema cilindričnim kulama.



Utvrda Susedgrad na staroj fotografiji s kraja 19. st

Kada je Susedgrad izgrađen teško je utvrditi. Kralj Karlo Robert I. u jednoj ispravi iz 1316. spominje tu utvrdu u sljedećoj rečenici: "Sub castro nostro, guod edificari fecimus in portu Zaue". No Susedgrad se spominje i u ispravama prijašnjih kraljeva, čak mu se 1299. navodi i ime Zumzed, a u ispravi kojoj se 1287. poklanja okolica Susedgrada redovničkom rodu cistercita spominje se i "Podgradie" blizu "aqua Zawa". To potvrđuje da je utvrda vjerojatno izgrađena u drugoj polovici 13. st., a na to upućuju i sačuvani ostaci.

Susedgrad je poput drugih zankova bio kraljevski posjed sve do 1345. kada ga Ludovik I. predaje Nikoli, sinu Grgura Arlandovića zvanom Tot iz plemena Acha (Aća, Aka). Taj se plemićki rod hrvatskog ili mađarskog podrijetla pojavio u Slavoniji za vladavine kralja Ladislava Arpadovića.



Tlocrt susedgradske utvrde

Prvi je poznati član te obitelji bio Vratislav, zagrebački župan 1209. Od 1342. javljaju se i kao Arlandi. Držali su posjede od Zagreba do Sutle i sjeverno od Gornje Stubice.

Susedgrad je bio u vlasništvu te plemićke obitelji sve do 1439. kada se Dora, kći Ivanova, udaje za Andriju Henninga koji tako dolazi u posjed susedgradskog i stubičkog imanja. Henningi su inače bili stara plemićka hrvatska obitelj, prvotno su se zvali Czernym, a novi im je nadimak kasnije postao prezime. Nosili su i



Ostaci susedgradske utvrde

pridjevak "von Szomszédvár", što je inače bio mađarizirani naziv za Susedgrad.

Potom Susedgrad brzo mijenja vlasnike, najčešće zbog ženidbenih veza, pa su u njegovu posjedu bili članovi obitelji Frankopan, Banffy od Lendave i Deéshaza. Neko je vrijeme zamac silom držao Petar Keglević, a darovnicu na Susedgrad imali su don Pedro Lasa od Kastilje, biskup Šimun Erdödy i Ivan Ungnad, ali to svoje pravo nisu nikada realizirali. Jednu je godinu (1537.) gospodar bio Ivan Katzianer, kojega smo spominjali u mnogim napisima, posebno u napisu o kostajničkoj utvrdi, a potom su ga Zrinski dali ubiti.

Rod Henninga izumro je 1560., ali je Andrija, sin Katarine Henning i Jurja Teuffenbacha, uzeo to prezime i polagao pravo na susedgradsku utvrdu i posjed. Susedgrada se 1564. silom domogao Franjo Tahij i oko njega dugo traju sukobi, a zanimljivo je da su u tom sukobu seljaci bili na strani Henningovaca. No oni su dio posjeda dobili natrag tek 1571.,

a ostatak su kupili 1574. od nasljednika Tahija. Poslije je imanje prelazilo u ruke raznih obitelji, a jedan je dio posjeda pripao i banu Jelačiću. Utvrda je inače temeljito stradala u požaru u 17. stoljeću.

Za nedavna posjeta uvjerali smo se da su ostaci ove utvrde zaista neznatni, a obrasli su i u gustu vegetaciju. To pomalo rastužuje jer je prostor ispod utvrde bio svojedobno uređen u vrlo lijepo izletišta. Šteta što je sve posljednjih godina pomalo zapušteno, posebno što se ruševine povremeno ne čiste od raslinja. Tom lijepom prostoru nedostaje jedan vidikovac na zaista lijepu dolinu Save i nešto malo više javne promocije.

S poviješću Susedgrada blisko je povezana i povijest utvrde u Stubici od koje zaista nije ništa preostalo, iako se u Donjoj Stubici pokazuje mjesto gdje je, kako se govori, nekad stajao zamac. Sličan je postojao i u Gornjoj Stubici, no on je poslije priključen postojećem dvorcu.

Branko Nadilo